

Збірник матеріалів
II науково-практичної міжвузівської
конференції
„Слов’янські народи в історичному
процесі: генезис проблеми”

(на основі школи
„Історії слов’янських народів”)

Керівник – заслужений діяч науки і техніки України,
член-кореспондент Академії педагогічних і соціальних наук та
Міжнародної слов’янської академії, кандидат історичних наук, ректор
РДГУ, професор *Постоловський Руслан Михайлович*

За науковою редакцією члена-кореспондента,
професора *Р.М.Постоловського*

Слов’янські народи в історичному процесі: генезис проблеми:
Збірник матеріалів II науково-практичної міжвузівської конференції.
Вип.2. – Рівне: РДГУ, 2008. – 146 с.

Редакційна колегія:

- Постоловський Р.М.* - голова, кандидат історичних наук, професор,
член-кореспондент Міжнародної
слов’янської академії наук, ректор РДГУ
- Савчук П.О.* - заступник голови, кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії РДГУ
- Гон М.М.* - відповідальний секретар, доктор політичних
наук, завідувач кафедри політичних наук,
професор кафедри всесвітньої історії
- Жилюк С.І.* - доктор історичних наук, професор, завідувач
кафедри релігієзнавства Національного
університету „Острозька академія”
- Шерстюк В.М.* - кандидат історичних наук, декан історико-
соціологічного факультету

Рецензенти:

- Савчук Б.О.* - доктор історичних наук, професор, завідувач
кафедри Прикарпатського національного
педагогічного університету
- Троян С.С.* - доктор історичних наук, професор, завідувач
кафедри міжнародних відносин і
країнознавства РІС КСУ

Друкується за рішенням вченої ради Рівненського державного
гуманітарного університету
(протокол №10 від 30.05.2008 р.)

За достовірність фактів, дат, назв і т.п. відповідають автори статей. Думки
авторів можуть не співпадати з позицією редколегії.

НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНІ ТРАДИЦІЇ ЧЕСЬКОГО НАРОДУ В ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ СУСПІЛЬСТВА

Чеські демократичні традиції були породжені різними історичними факторами, зазнавали протягом свого становлення різних впливів. В історичній пам'яті чеського суспільства зберігались насамперед часи, характерні своєю активністю, прогресивними ідеями і намірами, непримиренною боротьбою за майбутнє. І нагадували вони сьогодення переважно формами прогресивних, взаємообумовлених традицій.

Таким чином, традиції – це активний ідейний місток між епохами з актуальним суспільним, політичним і культурним значенням, це усвідомлення суті історичних подій, які входили до сучасного суспільного споглядання як його активний чинник. Отже, традиції є трансформованою минувшиною, яка зберегла політичну та ідеологічну дівість [1].

Не можна не погодитись з висновком чеського дослідника життєвих цінностей чеської людини Й. Шпура про те, що «чехи живуть традиціями. Століттями традиції були для чехів стимулом у боротьбі за національне буття чи небуття, допомагали їм пережити важкі часи, були джерелом самоповаги і гордості.... І сьогодні ще чеська людина відчуває себе нащадком гуситів, ватажків національного відродження, масариківським демократом» [2].

Стосовно соціологічного підґрунтя демократії, чехи нагадували інші народи Східної Європи, яким XVIII-XIX ст. принесло пробудження від довгої дрімоти та знову ввело їх в історію. Але лише в чехів це соціологічне підґрунтя було підкріплене філософією демократії, яка базувалась на інтерпретації чеських національних традицій, чеської історії та втілювалась у цілу систему освіти Чехії, стала частиною ментальної та моральної спадщини нації. Зрозуміло, що тут йде мова про період чеського національного відродження.

Кінець XVIII ст. вніс у суспільний поступ у чеських землях нові реалії. За влади цісаря Йозефа II (1780-1790 рр.) його патенти про скасування «кріпосництва» і релігійних свобод стали документами, що відкрили шлях до чеського національного відродження, великого духовного піднесення національно-будительського руху, в якому чехи стали знову етнічним утворенням із власними відновленими культурно-суспільними традиціями, котрі після наполеонівських воєн привели аж

до створення самостійної чеської політики всередині австрійської імперії [3].

Як зазначав видатний чеський історик О.Урбан, «процес формування чеського національного громадянського суспільства, що мав назву національне відродження, був певною рятівною реакцією на асиміляційну тенденцію. Від самого початку це був дуже складний процес самовизначення та самоусвідомлення, яке проявлялось назовні, у ставленні до німців, так і всередині, щодо слов'янства при формуванні чесько-моравсько-словацьких відносин» [4].

Через це важливого значення набуло питання традицій у чеському національному розвитку, яке стало питанням безкомпромісної боротьби про буття чи небуття чеського народу. Їх вплив на всі верстви суспільства, їх постійна присутність при вирішенні долі народу, їх наболілість та злободенність завжди супроводжували чеський народ на його шляху до національного відродження.

Важливе значення в дослідженні феномену чеських національно-демократичних традицій та їх впливу на еволюцію суспільної свідомості чеського народу в епоху його національного відродження належить А.Пражаку.

А.Пражак (1880-1965 рр.) – чеський літературознавець, чехословацький політик, учасник антифашистської боротьби [5], найвизначніший пропагандист концепції чехословакізму у міжвоєнний період, близький до ідей Т.Г. Масарика і один з найвидатніших чеських істориків літератури XX століття, а сьогодні належить до тих дослідників, спадщина яких не стоїть у центрі зацікавленості сучасної історіографії і не дуже часто є предметом критичної рефлексії [6].

Невипадково, що національна небезпека за окупації спонукала ще більшу увагу до традиції, яка була започаткована вже на схилі першої республіки і в добу Мюнхена. Видається багато книг, метою яких було підняття національної самосвідомості і зміцнення чеського патріотичного характеру. В цьому зусиллі об'єдналися автори всіх генерацій і різних орієнтацій [7].

До них належав і А.Пражак, який свою трилогію, написану в цей період, що складалась з книг «Народ захищався», «Про народ» і «Чеське відродження», дав сховати до сейфа видавцю і друкарю Е. Беацфурту з тим, щоб її видати на початку визволення Батьківщини і привітати чехословацький народ [8]. Праця А.Пражака «Чеське відродження» вийшла у видавництві Е.Беацфорта в Празі у 1948 р. [9].

У даній праці А.Пражак систематизував чеські національні традиції, які сформувались у процесі національно-визвольних змагань чеського народу, і вказав на їх явний демократичний підтекст.

Як відзначає автор, «старі фундаментальні традиції, які збагатили і зберігали колись силу чеського народу – кириломефодіївська, святовацлавська, гуситська, братська – хоча мали ще протиреформаційний характер, але прорвалися на поверхню і контрастували з протиреформаційними традиціями, які колись перемогли завдяки білогорській катастрофі» [10].

Між тим, народні будителі епохи чеського національного відродження почали боротьбу, перш за все, проти наслідків Білої гори, започаткувавши протибілогорську традицію. Завдяки цій боротьбі почалась еволюція інших тенденцій, мовної, патріотичної, національної, чехословацької, слов'янської, культурної, демократичної, антиавстрійської, антинімецької, антиримської і т.п. [11].

Виходячи зі сказаного, варто зупинитися на проблемі формування протибілогорської традиції в оцінці А.Пражака.

На його думку, поразка під Білою горою фактично звела нанівець Реформацію і стала загрозою чеській мові, чеській землі, чеському народу, демократичним засадам суспільного управління і всьому тому, що до цих пір забезпечувало самобутність народу [12].

При цьому вчений проводить аналіз існуючих у літературних джерелах доби національного відродження ідей критики Білогорської катастрофи та її наслідків для історичної долі чеського народу. «Добровський від Білої гори, - зазначає А.Пражак, – датував «Затьмарення нашого розуму». Поет Свобода у листі Маркові в 1812 р. писав, що «джерело чеської біди в Білій горі. Від того часу народ стікає кров'ю і нема жодної надії, що чеський Лев колись це ярмо скине» [13].

Проте вже «Юнгман, подібним чином характеризуючи злі часи, у листах Маркові у 1809 і 1811 рр. пише з вірою в те, що чеський фенікс якось зродиться з попелу» [14]. «Палацький у листі до Юнгмана від 14. VII.1819 р. проголосив, що займається чеською історією до білогорської битви, бо до того часу ми мали свою батьківщину, і тому внаслідок цього переконаний, що і зараз ми можемо її мати» [15].

Таким чином, чеські будителі епохи національного відродження, наголошує А.Пражак, усвідомлювали всі масштаби білогорської катастрофи і від неї датували добу занепаду народу. У відродженні вони бачили можливість його захисту від пагубної політики Габсбургів. Впевненість у цьому поступово заповнювала чеські душі і формувала основний елемент чеської програми: взяти реванш над Білою горою [16].

Невипадково «Гавлічек у 1842 р. написав у записнику..., що цю чеську ганьбу потрібно перемогти, хоч би вона й тривала як татарське іго» [17].

Безумовно, Біла гора як найбільша катастрофа в історії чеського народу, яку потрібно було перебороти, стала традиційним гаслом всіх його поколінь. Тема Білої гори від першої половини дев'ятнадцятого століття інтерпретована призвою національної історії [18]. У цьому контексті А.Пражак зазначав, що «після проголошення незалежної Чехословаччини видатний чеський історик Пекарж, який Білу гору вважав найбільшим народним нещастям, сказав, що 28 жовтня 1918 р. є днем помсти за Білу гору і що найбільша історична кривда компенсована» [19].

Важливе значення для формування чеської нації, на думку А.Пражака, мала мовна і культурна традиція. У зв'язку з цим він наголошував: «У мові чехи здавна бачили свою основну національну ознаку. З мовою довго ототожнювались і поняття народ – від Даліміла і до Їржі з Подебрад. Мовою чехи відрізнялись від сусідніх німців і мадярів. Коли падав рівень мови, падала і їхня сила, і навпаки, турбота про мову підтримувала їх існування» [20].

Ідея національної емансипації, віра в можливість побудови незалежної чеської держави завжди були пов'язані з еволюцією мовної традиції в історії чеських земель. Саме тому Даліміл і вказував Пршемисловцям, що вони про мову не дбають і відкривають свої землі перед німецькими колоністами. Усвідомлення цінності мови зросло і завдяки турботам Яна Гуса. Культ чеської мови виростав у добу гуманізму і братерства. Я.А. Коменський говорив про милозвучність чеської мови [21].

Традиція усвідомлення цінності чеської мови не зникла і в часи контрреформації. Так, Балбін у 1675 р. писав про могутність чеської мови за часів Карла IV, Вацлава IV та Їржі з Подебрад. Він звертав увагу на слов'янську спорідненість та стародавнє походження чеської мови. Про чеську мову писали Матей Бел, Даніель Крмон, Кінський, Крамерій, Ганський, Грдлічка, Зима, Мелезінк та інші, котрі її з натхненням боронили і ставили вище латині, грецької мови і вище всіх живих європейських мов [22].

Посідаючи позиції непримиренних захисників чеської мови, оброзенцям вдалося добитися вивчення чеської мови і літератури у 1792 р. в Карловому університеті, що вважалось національним успіхом і стало сигналом до виникнення чеської патріотичної партії [23].

Чеську філологічну традицію заснував Добровський, який присвятив своє життя чеському мовознавству. У листі до Ліндема в 1812 р. він писав, що робить все, що може, аби зберегти і піднести чеську мову. Його проблеми розумів і Юнгман, який проголосив гасло: народ живе і виживає лише завдяки мові, і якщо згине мова, загине і народ [24].

Проблема розвитку чеської мови особливо хвилювала Ф.Палацького, в майбутньому видатного історика, для якого єдність мови мала більше значення, ніж будь-які правописні зміни, про які говорилось у той час.

Традиційний культ чеської мови з доби національного відродження невпинно підіймався. Його наслідували Небеський, Б.Немцова, Неруда, Я.Врхліцький, Челаковський, Сладек, Маха, Вінтер, Гербен, А.Мрштїк, Т.Нованова, Голечек, Сова, Бржезіна, Ф.Х.Шалда, А.Прохазка, І.Карасек та інші [25].

Варто зазначити, що досліджуючи соціально-історичні основи формування сучасного народу та національні проблеми в Чеських землях у 1815-1914 рр., відомий чеський історик І.Коржалка зазначає: «Для більшості активних учасників чеського національного руху національна мова була основною ознакою належності до чеського народу і відмінності від інших народів, головним чином німців» [26].

Еволюція чеської мовної традиції була тісно взаємопов'язана з розвитком національної літератури. З точки зору А.Пражака: «Як і мова, святою для чеської людини була і книга, і чеська література. Поки народ мав живу літературу, доти він жив. Народ це відчував у добу протиреформації, коли чеські книги спалювались і винищувались. Саме тому головною ознакою відродження стала потреба проявляти себе друкованим словом в усіх напрямках, з тим, щоб наздогнати втрачені позиції» [27].

Більш того, епоха національного відродження започаткувала традицію, за якою чеська література служила тільки народу. Тому тенденції «мистецтво заради мистецтва» в Чеських землях були мало популярними [28]. «Із цих позицій, – на думку А.Пражака, – саме Неруда може бути до певної міри прообразом поета, який пожертвував собою заради наступних поколінь, з тим щоб вони здійснили мрії чеських поетів» [29].

Важливе значення у формуванні національно-демократичних традицій в епоху чеського національного відродження, на думку А.Пражака, мала патріотична традиція. «В добу відродження, – зазначає він, – більш, ніж будь-коли, почали говорити про нашу батьківщину. Було це поняттям до цих пір малозрозумілим, але для чехів це, перш за все, було основою колишньої самостійної держави» [30].

Поступово патріотизм стає світоглядом всіх прошарків чеського суспільства, приходять розуміння того, що свою батьківщину потрібно не тільки любити, але й звеличувати. З подібних почуттів виникла і Тилова пісня «Де моя Вітчизна», яка стала національним гімном [31].

Водночас настає усвідомлення того, що звеличення батьківщини можливе тільки завдяки важкій і кропіткій праці на її благо, тобто повинно бути діяльним. Так, К.Гавлічек любов до батьківщини бачив у тому, щоб кожен чеський громадянин був, перш за все, працьовитим, чесним і освіченим, а вже потім патріотичним [32].

З поступом часу патріотична традиція чеського народу все більше оперує поняттям «батьківщина», яке конкретизувалось, розширювалось і поглиблювалось. Водночас зростає розуміння необхідності її зовнішніх символів: герба, прапора, королівської корони, столиці країни [33]. Чеська дослідниця М.Моравцова слушно звернула увагу на той факт, що у першій половині XIX ст., тобто в пору становлення чеської нації, чеські патріоти звертались до національних символів, оскільки в них вони шукали символи історичного права на національне існування [34].

Реалізація ідеї творення чеської політичної нації була тісно пов'язана з формуванням її національної традиції.

А.Пражак зазначав, що С.Бредецький, який вже у 1809 р. подорожував чеськими землями, записав, що побачив там патріотизм і націоналізм, тобто і любов до рідної землі, короля і династії, і любов до народу. Йому все ж здалося, що цей патріотизм зменшується і посилюється любов до народу. В цьому він бачив небезпеку для короля і династії, тому що цей націоналізм блукає навколо старого державного влаштування і бажає та готується його знищити.

Зауваження С.Бредецького було правильним. Під впливом Наполеона територіальний патріотизм справді падав, особливо цей, загальноімперський, австрійський і династичний, а на зміну йому прийшла любов до народу [35].

Початок XIX ст. у житті народів Європи дав їм всім право на існування і самоусвідомлення, і це було лише питанням часу, коли чеський поневолений народ здобуде свої національні права. Чехи вже не хотіли ототожнювати себе з людством або з його частиною, яка національно є з ними сусідньою. Дуже ясно про це сказав Шафарик, який заявив, що, «дух людства може жити у втіленні національного духу. Суто людське досягається лише національним. Національність є неминучим засобом пошуку найвищої мети життя» [36].

Для К. Гавлічка поняття національності було тотожне з поняттям свободи. «Жодна чужа свобода, – наголошував він, – для чехів не має значення, поки вони не мають своєї власної» [37].

Б. Немцова вже у 1845 р. говорила про діяльний націоналізм і чеську національну свідомість кожного чеха. На її думку, «народ треба любити свідомою любов'ю, що для жінок означає навчити своїх дітей

національної гордості, усвідомленого цінування рідної мови, відкидати чуже і поважати власне» [38].

Характеризуючи формування національно-демократичних традицій епохи відродження в концепції А. Пражака, зазначимо, що показовим є те, що однією з основних серед цих традицій він вважає слов'янську та всеслов'янську традицію.

Вже на зорі своєї будительської праці наші відродженці, наголошував він, дуже чітко усвідомлювали нашу національну небезпеку посеред німців та угорців. Не було гарантій, що ослаблена нація власними силами зможе протистояти німецькому та мадярському тиску, особливо через те, що націоналізм повсюдно став агресивним та імперіалістичним.

Тому неважко пояснити психологічно, що будителі почали звертати свої погляди на слов'янських «родичів», на яких можна було б спертися, зокрема на росіян, що так блискуче заявили про себе під час наполеонівських воєн. Їм насамперед імпонувала слов'янська спорідненість, їх чисельність та міць. Будучи слабшими, вони хотіли таким чином стати врівень з великими потужними націями або й пригрозити націям, які на них зазіхали, передусім німцям та мадярам [39].

Вихідні ідеї слов'янської демократичної традиції були висунуті Ф.Палацьким, Шафариком та Коларом. Та тільки Колар всі ці ідеї трансформував у керівництво до дії. Він закликав спільно давати відсіч чужомовній експансії, засновувати у головних слов'янських наукових центрах книгарні, приватні бібліотеки, товариства, порівняльні граматики, словникову справу, кафедри славістики, національні співочі ансамблі, літературні газети рідними мовами, практикувати взаємні подорожі слов'янськими країнами [40].

Але згодом у Чехії у питанні щодо слов'ян стався розкол на дві групи: реалістичну і романтичну.

Реалісти майже зразу переглянули своє дотеперішнє ставлення до слов'ян. Їх підхід змінився в першу чергу завдяки більш глибокому аналізу ситуації.

Початок цьому ревізіонізму поклав К.Гавлічек, який від свого перебування у Польщі та Росії виніс переконання, що підхід Колара до слов'ян був поверхневим, ілюзорним. Він категорично заявив, що слов'яни – це не один народ, а чотири, й, отже, про якоесь об'єднання не може бути й мови.

У Росії він побачив тіньові сторони царизму, російського синоду, російської наукової та літературної обмеженості та чванливості. Він збагнув і хиткість надій чехів на росіян та інших слов'ян. Навчений

власним досвідом, Гавлічек зробив переоцінку панславізму і висловився за австрославизм [41].

Продовжуючи розглядати слов'янську традицію, А. Пражак в її контексті з панславістських поглядів розглянув формування в чеській національній свідомості російської та південнослов'янської традицій [42].

Зазначимо тільки, що один із перших у чеській славістичній літературі А.Черні в своєму «Слов'янському огляді» ознайомив чеську громадськість з невизнаною та сплюндрованою Україною. Українське питання загалом він розглядав досить широко, але, на жаль, в малоросійському розрізі [43].

Зауважимо, що мав рацію І. Коржалка, коли наголошував, що: «також слов'янська ідеологія істотно допомагала чехам усвідомити свою власну мовну і національну ідентичність та долати почуття меншовартості і залежності» [44].

Однак, слов'янська співпраця на політичній ниві часто була лише ілюзією, малоспільною з реаліями, успадкованою зневір'ям та обманом [45].

Особливе місце в концепції А.Пражака належить традиції політики конкретних дій, або, як він її називає, активістській.

У чеській свідомості, зазначав він, ця традиція жила з часів відродження й вела чехословаків до самодостатності та самодіяльності [46].

Чеські будителі епохи національного відродження власну діяльність та власну самодостатність зробили умовою чеського буття. На їх думку, так само, як маленька людина сама повинна прикласти руки до чогось, так само повинна вчинити й знедолена мала чеська нація. Саме ця ідея, яка спонукала чеський народ самому докладати зусиль, намагались діяти на свій розсуд, стала лозунгом чеських національних філософів. Такі чеські філософи, як Небеський, Клацел, Сметана, Шмідек, дали філософське обґрунтування необхідності базування чеського життя на дії, лозунги.

Концепція дієвості політики нації стала серцевиною філософії К.Гавлічека. Після пам'ятного 1848 року, коли чехи не змогли бути такими самодостатніми і дієздатними, як би їм хотілось, він написав прагматичні слова: «Свобода не прийде сама від себе, не прийде з ласки королів – ми мусимо її завоювати, здобути в поті лица, протягом багатьох років здобрювати ґрунт для неї». Він вірив, що нація, яка таким чином здобуває волю і самовдосконалюється, не може довго скніти в кабалі і що тільки так вона зможе втримати здобуту свободу.

Ще у 1850 р. в часописі «Словак» К.Гавлічек заявив, що доленосні національні перемири в Європі не за горами, та не з ласки

можновладців чи протекції міністрів вони стануться, а тільки виключно через власну дію. Серед різноманітних націй не загине тільки та нація, яка збереже в собі животворчу й самодостатню силу.

Тому К.Гавлічек вірив у свою націю, будучи впевненим, що вона має в собі цю животворну силу і при зваженому керівництві ці її сили зростатимуть, як і зростатиме сама чеська нація [47].

З такими ж словами звертався до чеської нації і Ф.Палацький, який заявив, що тільки духом, працею, інтелектом та внутрішньою животворною силою чеський народ здолає ворога. Він зазначав: «Свободу здобудемо силою нашого духу, яку ми вже показали в часи гуситських змагань» [48].

Питання свободи, на його думку, залежить від матеріальних чинників, воно лежить у площині ідей, духовної сили, дієвості, здатності маневрувати, внутрішньої готовності до боротьби та міцності, духовній самопожертві та просвіті народу.

Ще незадовго до своєї смерті Ф.Палацький наголосив, що потрібно робити все для того, щоб власними силами розбудити націю і дати їй духовний імпульс. Не досить сказати «я хочу», але кожен чех мусить докласти зусиль, повинен трудитись, пожертвувати тим, що має, для загального добра і для збереження нації. У нас славне минуле. Ми йдемо попереду всіх націй у Європі.

Тепер настав час, щоб ми збагачувались знаннями і почали працювати, як нам підказує наш освічений розум.

Це той заповіт, з яким би я перед смертю хотів би звернутися до своєї нації [49].

Ідеї політики активних дій підхопив поет Неруда. Малочисельність чеської нації він хотів примножити її трудовим запалом, свого роду плюралізмом духовної та фізичної праці, в якій так само, як і Палацький, вбачав єдиний порятунок для чеського народу [50].

І той факт, що почуття самодостатності, яке охопило цілу чеську націю, з часів відродження переросло у традицію активізму, політику конкретних дій, стало ще однією таємницею успішних національних змагань чеського народу під час Першої світової війни, які відкрили їй надійний шлях до визволення.

Важливим чинником становлення та розвитку демократично орієнтованого суспільства в Чеських землях А.Пражак вважав становлення народної традиції.

Як вдало він зазначав: «Нашим народним щастям стало те, що ми в добу відродження основою життя суспільства вважали народ. Новоевропейська демократія нашу опору на народність тільки посилювала» [51].

Відродженці відчували, що з глибини народних мас виходить і сила для розвитку національної культури. Саме тому М.Голко, Монсе, Шафарик, Колар, Челаковський, Ербен, Немцова у своїх творах хотіли очистити та підсилити народною самобутністю чеську націю. Колар у народній моралі, звичаях, традиціях та легендах бачив образ своєї вільної і вічної Батьківщини.

К.Гавлічек 9.01.1849 р. у газеті «Народні новини» заявив, що «вся сила в державі виходить з народу і що І.М.С. як одна людина не сміє мати більше влади, ніж 35 мільйонів населення. Сила королів – у народі, королі без народу нічого не варті» [52].

А Й.Голечек у своєму творі «Війна» заявив, що чеська історія базується на демократії. Як тільки чеська демократія послаблювалась, зазнавали ударів і основи нації. Але коли національна свідомість посилювалась, зміцнювалась і демократія. В гуситський період демократія мала стихійний характер. Її поразка, перемога аристократії принесли згубу для чеської нації і привели її до Білої гори. Тому Й.Голечек оголосив війну родовим привілеям, подальша доля чехів, твердив він, залежить від торжества демократії, тобто селянської моралі [53].

Таким чином, з давніх-давен у Чеських землях поняття «нація» ототожнювалось з поняттям «народ». Звичайно, залежно від зрілості окремих верств суспільства, воно змінювалось.

Тому що майже всі чеські будителі вийшли з народного середовища, вони зробили висновок, що основа чеського суспільства – народна і що народ найбільше відданий нації. Історичний досвід підказував їм, що найбільшим патріотом є той, хто найміцніше стоїть на чеському ґрунті, хто поливає його потом та захищає кров'ю. Саме в селянинові вони бачили як прообраз демократичної нації людину, яка прикипіла серцем до цієї землі, від неї залежить.

У своєму романі «Залісся» Ф.Гамза доводив, що людську національну душу мали здебільшого землероби, саме вони зберегли для нас Чехію навіть у неволі, здорове ставлення до землі і до всього, що на землі зростає [54].

Література, політика і все чеське національне життя свідчили, що селянство зміцнило та збагатило суспільство, завдяки їм народ став посправжньому більшим, міцнішим, сильнішим, вільнішим і войовничішим, отримав впевнений план для подальшої своєї розбудови і стимул до свободи.

Поступово до селянських мас чеської нації приєднувались інші стани з-поміж городян та інтелектуалів, ремісники, кустарі, службовці та дрібні інтелігенти, котрі віддалік від офіційних властей відгукнулись

на поклик крові та заклики національних провідників, перестали копіювати все німецьке і почали спершу несміливо, а потім дедалі голосніше заявляти про своє чеське коріння.

Цей феномен мав місце спершу у чеських, моравських та сілезьких містечках, здебільшого під впливом ксьондзів, патріотично налаштованих вчителів та чиновників. Пізніше ця хвиля проникла і до більших міст, у тому числі і до Праги [55].

Поступово, як зазначав О.Урбан, долаючи труднощі, важкі передумови, міщанство «прокидалося» і починало бодай мимовільно займатися «неполітичною політикою». Ще задовго до прямого ополітизування утворилися певні організаційні структури, відносини залежності, підпорядкування, поділ праці, навички партійної дисципліни, програмні заяви і т.п. Ці структури у великій мірі створила ще «аполітична» генерація патріотів [56].

У концепції національно-демократичних традицій чеського народу А.Пражака, справедливо взаємозв'язаною з народною та традицією політики конкретних дій, постає сокольська та організаційна традиції.

На початку національного відродження чехи мали багато можливостей до спілкового та об'єднавчого життя. До провідних спілок та об'єднань необхідно віднести Королівське товариство наук, Чеську Матіцу і Національний музей, в Моравії музей Франтішка і Матіцу Моравську.

У 60-і рр. XIX ст. були створені театральні, співацькі, читацькі, господарські та професійні спілки, відкриті бесіди, настала їх класифікація, професійна і політична – життя збагатилось, урізноманітнилось і поділилось відповідно до групових інтересів громадян.

У 1862 р. в Празі М.Тіршем була створене перше чеське фізкультурне товариство «Сокол». Сокольське братство не було товариством тільки фізкультурним. Це була глибоко моральна, національна, прогресивна та демократична організація.

На кінець 60-х років XIX ст. в Чехії виникло біля тисячі спілок, але найвизначнішим серед них був «Сокол»[57].

Таким чином, сокольська та організаційна традиція чеського народу по своїй суті була громадянською демократичною традицією, тісно пов'язаною зі здатністю громадян утворювати різноманітні громадські організації, гуртки, товариства і брати активну участь у їхній роботі.

До національно-демократичних традицій чеського народу, на думку А.Пражака, належить наполеонівська традиція і традиція національного відродження.

Переможний похід Наполеона Європою мав вплив і на чеську громадську думку. Чехи тоді дізнались, що і найжорстокішу владу можна перемогти і що, здавалося б, найнепорушніші кордони можна зрушити.

Чехи воювали разом з імперією проти Наполеона і побачили, яку визначну роль вони в цьому відіграють. Похід Наполеона мав ще й інші наслідки. Чеський народ усвідомив себе народом, він вдихнув любов до власної землі, до мови та історичних традицій.

Після Наполеона чехи почали думати вільніше, почали думати про те, що й Австрійську імперію чекає розгром і що чехи мусять бути готовими до цього [58].

Традиція відродження, розпочата у 1848р., жила у чеській громадській думці і далі освічувала новим генераціям дорогу до самостійності. Ця традиція явно посилилась і конкретизувалась.

В концепції традицій чеського народу А.Пражака особливе місце посідають дві взаємопов'язані традиції: антинімецька й антиугорська та антиримська й антиавстрійська традиції.

Особливе географічне положення Чеських земель серед німців і угорців вселило їм ще у найвіддаленіші часи усвідомлення національної небезпеки і заклало в них стосовно німців необхідність займати оборонну позицію, навіть і ворожу. Тому антинімецькі настрої в чеській громадській думці були постійними впродовж всієї їх історії.

К.Гавлічек ніколи не змінював свої антинімецькі погляди. Німців він вважав найбільшими ворогами чехів. Він писав: «Німці довели нас до стану вічного вмирання, до щоденних кровоточин, до лакоонського змагання зі зміями. Вони – вічна сокира над нами» (1849 р.) [59].

Чеські антинімецькі настрої були протестом проти німецького загарбання Чехії, проти німецької загрози чеському національному характеру, загрози економіці, протестом проти послаблення чеських позицій, порушення чеського характеру, чеського менталітету і культури, протестом проти німецької мрії загарбати чеські землі і проти дійсного поневолення, яке є.

Словацька антимадярська традиція перекинулась і на Чехію, хоча з мадярами у чехів було багато спільного: спільний ворог в особі Габсбургів, пошук місця в новій Європі тощо.

Але через словаків ставлення до них було стриманим, майже ворожим. Так, якщо німців К.Гавлічек вважав нашими ворогами, то мадярів – старими вовками в овечій шкурі [60].

Чехи перейняли певною мірою словацьку антимадярську традицію не від ненависті до мадярів як до народу, а з необхідності стояти на сторожі боротьби братнього словацького народу за свою свободу.

Ф.Палацький назвав смислом чеської історії боротьбу з Римом і німцями.

Утвердження антиреформації і перемогу Риму оброзиці оцінювали як нещастя народу і найстрашнішу біду.

Протиримська традиція була рушійною силою чеського національного відродження. Вона сприяла і непрямим антиавстрійським, антивіденським і антигабсбурзьким акціям, тому що під цією маскою і в час неволі можна було вказати, хто власне використав Рим як інструмент для необмеженого панування. Недаремно чеський антиримський опір стався зразу після розгрому Австрії.

Ще сильніше в чеській громадській думці жила антиавстрійськість, але її інтенсивність не була відкритою.

К.Гавлічек вимагав відокремлення чеської корони від німецького союзу та об'єднання Чеських земель зі Словаччиною, мовної і національної рівноправності. Він не вважав себе австрійцем, а лише чехом.

Виступаючи проти нового абсолютизму у 1848/50 рр., К.Гавлічек мав єдине гасло: «Австрія мусить бути такою, як ми їй радимо, інакше вона перестане існувати».

Ф.Палацький, який був вірним ідеї справедливої австрійської держави, у 1867 і 1871 рр. відійшов від неї. Дуалізм для нього був чимось неприродним і початком протистояння одних проти інших, що буде кінцем Австрії. День проголошення дуалізму він вважав за день відродження свідомого панславізму. Він закликав чехів гаслом: «Ми були до Австрії, будемо і після неї».

Від того часу антиавстрійську орієнтацію зайняли всі чеські політики, науковці і поети. Вони не закликали до революції, тоді чехи були ще слабкими.

Чеська помста була більш рафінованою. Непомітно була підготовлена духовна основа народу до миттєвої готовності боротьби проти Австрії і за свободу, як тільки з'явиться надія на успіх.

Антиавстрійська, антигабсбурзька і антивіденська традиція, писав А.Пражак, була дуже явною і при першій же нагоді переросла в дію. Це була дія не лише чеська, а загальночеська, що було видно з подій у Сілезії, Словаччині і Моравії [61].

Розгляд своєї концепції формування національно-демократичних традицій чеського народу А.Пражак завершує розглядом еволюції особистісної традиції, а ми сказали б особистісно-орієнтованої традиції.

Адже на довгому шляху від відродження до звільнення на чеську громадську думку впливали не лише ідеї, але і ті, які їх формували, не лише проблеми і напрямки визвольної боротьби, але й особистості.

Для Ф.Палацького і Челаковського необхідністю було мати в серці когось, хто б міг стати культом провідника за національне визволення чеського народу.

Так, Ф.Палацький у листі до Одржея від 26.01.1824 р. написав, що у минулому мусить бути хтось, хто буде світити як дзеркало і буде світити для нас [62].

А.Влчек у книзі «І новому поколінню» написав, як потрібно ставитись до відомих людей, живих і мертвих. Він вбачав щось подібне у культурі особистості і традиціях вже у Ф.Палацького, Юнгмана, К.Гавлічека, Тима, Б.Немцовой, Галека і Неруди. Він зазначав, що цей культ розвинеться в міфи і легенди і що кожне наступне покоління знайде в ньому щось своє і для себе.

Т.Г.Масарик говорив про чехів як про кириломефодіївський, Гусів народ, як про народ Я.А.Коменського, К.Гавлічка і за цими особистостями визначав, яка традиція для чехів є найживішою і якою є чеська духовна ієрархія.

Дослідивши чеську суспільну думку і її силу, він склав такий ієрархічний ряд: Домбровський – Коллар – Шафарик – Палацький – Гавлічек [63].

Особистісні традиції вождів мали місце в політиці і в науці.

Національними героями вважали Грегера, Рігера, Масарика, Голла, Гебацера, Краля, Дртіну, Томайера, Ранду та ін. [64].

Традиція особистості розширила чеське громадянське життя далеко до минулого, уможливила їх відчуття пробудження мертвого народу і мертвої батьківщини, тому вона мала і має велике значення.

Таким чином, концепція формування чеських національно-демократичних традицій А.Пражака в кінцевому підсумку окреслила різноманітні національні традиції чеського народу та інтерпретувала їх глибинний демократичний зміст.

1. Джерела та література:

2. Kvaček, R. K dějinným tradicím. Praha, 1984, - S.7
3. Š pui J. Hadnota české ho člově ka // Politologia I Sbornik. Politika, politologia, vrdě lovani ustinox c Labem, 1996, - S.85
4. Liš ka V. Český Bestiář , Olmouc: Fontana, 2006.
5. Urban Otto. Česke a Slovenske dejiny do roku 1918. Praha Svoboda, 1991- S.149
6. Koco byl kdo v naš ich dě jinach ve 20 století. II. IV – Ž. Praha Libri, 1998- S. 80
7. Pospíš il J., Zelenka M. Literárns historik Albert Prař ak (Pamě ti jako poetika povinnosti a dezilure) // Albert Prařák . Politika a revoluce. Pamě ti. Praha: Academia, 2004, - S. 163,169.
8. Lehár J., Stich A. Janačková J. Holý J. Česka literatura od počátků k dneš ku. Praha: Lidové noviny, 1998, S.683

9. Praž ak A. Politika a revoluce, - S. 89
10. Див.: Op.cit.
11. Praž ak A. České obrozeni. Praha: Beaubort – Narodni správa, - S.120.
12. Op.cit.
13. Op.cit.
14. Op.cit.- S.121
15. Op.cit.
16. Op.cit.
17. Op.cit.
18. Op.cit.
19. Beneš Z. Bílá Hora a české dějiny počty – žiceti letech // Kavka F. Bílá hora a české dějiny. Prameny k moderní české historiografii. Svazek 2 Praha: Garamond, 2003, - S.12.
20. Praž ak A. České obrozeni, - S.123.
21. Op.cit.- S.124
22. Див.: Op.cit.
23. Op.cit.- S.125
24. Op.cit.
25. Op.cit.- S.125-126
26. Див.: Op.cit.- S.127 - 129
27. Kořalka, J. Češi v Habsburské říši a v Evropě 1814-1815. Sociálně historické souvislosti vytváření novodobého národa a narodnosti otázky v českých zemích. Praha: ARGO, 1996. – S.58
28. Praž ak A. České obrozeni, - S.123
29. Див.: Op.cit.- S. 130
30. Op.cit.- S. 135
31. Op.cit.- S.136
32. Op.cit.- S.137
33. Op.cit.
34. Op.cit.- S.139
35. Див. Morávcová M. Symboly české statnosti a národní jsoucnosti //Demokracie a ustavnost. Praha: Karolinum, 1999, - S.196.
36. Praž ak A. České obrozeni, - S.146
37. Op.cit.- S.147.
38. Op.cit.- S.148.
39. Op.cit.- S.149.
40. Op.cit.- S.158 – 159.
41. Op.cit.- S.165.
42. Op.cit.- S.165-166.
43. Див.: Op.cit.- S.172-190.
44. Див.: Op.cit.- S.190
45. Kořalka, J. Op.cit.- S.66
46. Hrodek D. A kolektiv. Slovanství ve středoevropském prostoru. Ilure, dezilure a realita. Prardubická konference (22-24 dubna 2004) Praha: Libri, 2004,- S.7.
47. Praž ak A. České obrozeni, - S.190.
48. Див.: Op.cit.- S. 190-191.
49. Op.cit.- S.191.
50. Op.cit.- S.191-192.

51. Op.cit.- S.192.
52. Op.cit.- S.197.
53. Op.cit.- S.198.
54. Op.cit.
55. Op.cit.- S.204.
56. Op.cit.- S.204-205.
57. Urban Otto. Český liberalismus v 19 století. //český liberalismus. Texty a odobnosti. Praha, 1995, - S.17-18
58. Op.cit.- S.214-216.
59. Op.cit.- S.216.
60. Op.cit.- S.228.
61. Op.cit.- S.237.
62. Див.: Op.cit.- S.238-251.
63. Op.cit.- S.252.
64. Op.cit.- S.252-253.
65. Op.cit.- S.258.

УДК 32 (470+571):2

В.М. Шеретюк

РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ПЕТРА І

Процес інтеграції Росії до Європи, започаткований на зламі двох століть Петром І, закономірно передбачав подолання комплексу зовнішньополітичних перешкод. У процесі розв'язання поставленого завдання поряд із дипломатичними, воєнно-стратегічними, економічними та ідеологічними заходами в російській зовнішній політиці прослідковується активне задіяння релігійного чинника. Підставою для підняття Росією на міжнародному рівні конфесійного питання була ІХ стаття “Вічного миру” 1686 року, за якою Росія отримувала право контролювати становище православної церкви Правобережної України в Речі Посполитій [6. – Ч. 3. - 157; 18. – Т. 2. – 107]. Це право підтверджувалось і фактом переходу у 1686 р. під зверхність Московського патріархату Київської митрополії, у тому числі православних епархій Правобережної України. За таких умов Росія виступала як політичний і релігійний гарант прав і привілеїв православної церкви в Речі Посполитій. Зважаючи на нератифікованість польським сеймом договору 1686 р. та на характерну для католицької Польщі вказаного періоду релігійну нетерпимість, порушення прав православної церкви в Речі Посполитій набуло масштабного розмаху [7. - 353-355, 360]. Потік скарг до російської

Постоловський Руслан Михайлович – заслужений діяч науки і техніки України, член-кореспондент Академії педагогічних і соціальних наук та Міжнародної слов'янської академії, кандидат історичних наук, ректор РДГУ, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії РДГУ

Савчук Петро Оксентійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії РДГУ

Сєєрова Ольга Владиславівна – доцент кафедри всесвітньої історії РДГУ

Слесаренко Андрій В'ячеславович – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри всесвітньої історії РДГУ

Шеретюк Валерій Миколайович – кандидат історичних наук, декан історико-соціологічного факультету, доцент кафедри історії України РДГУ

Шмид Олександр Павлович – аспірант кафедри історії України РДГУ

ЗМІСТ

Постоловський Р.М. НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНІ ТРАДИЦІЇ ЧЕСЬКОГО НАРОДУ В ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ СУСПІЛЬСТВА	3
Шеретюк В.М. РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ПЕТРА I.....	18
Савчук П.О. ОБЛАШТУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ З ПОЛЬЩІ І ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД.....	28
Гон М.М., Постельжук О.П. ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКА УНІЯ: МОДЕЛЬ ІНДИВІДУАЛЬНОГО УГОДОВСТВА.....	37
Сєєрова О.В. ДЕКАБРИСТСЬКІ АРТІЛІ У СИБІРУ	42
Мельничук П.У. БУРЕМНИЙ 1918 РІК НА ВОЛИНІ (ДО 90-РІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (УД) П.СКОРОПАДСЬКОГО).....	48
Десятничук І.О. ІСТОРИОГРАФІЯ „ПРАЗЬКОЇ ВЕСНИ”: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ В ОСМИСЛЕННІ ПРОБЛЕМИ	56
Слесаренко А.В. КЛУБ „ОБРОДА” („ВІДРОДЖЕННЯ”) В СУСПІЛЬНО- ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ У ЧЕСЬКИХ ЗЕМЛЯХ 1989 р.....	64
Кукурудза А.Р. ІНСТИТУЦІЙНІ РИСИ АВТОКЕФАЛЬНИХ ЗМАГАНЬ В УКРАЇНІ 1917-1921 рр.	68
Мартинчук І.І. ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В 1993-1995 рр.	75

Ворон О.П. РОЛЬ І МІСЦЕ ЧЕХОСЛОВАЦЬКИХ ЖІНОК У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ МІЖВОЄННОЇ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ (1918 – 1938 рр.).....	81
Шмид О.П. ЗРОСТАННЯ РОСІЙСЬКОГО ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ НА ВОЛИНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.....	90
Петлюк І.В. БОСНІЯ І ГЕРЦЕГОВИНА В ДИПЛОМАТИЧНІЙ КАЗУЇСТИЦІ ВЕЛИКИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ 1875 - 1878 рр.....	97
Іванченко О.В. СПІВПРАЦЯ ВИШЕГРАДСЬКИХ ДЕРЖАВ У ГРУПІ В ПЕРІОД З 1991 ПО 1995 РІК.....	107
Долганов П.С. ЕКОНОМІЧНИЙ НАЦІОНАЛІЗМ: ГЕНЕЗИС ТА ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ПРОСТІР ФУНКЦІОНУВАННЯ (ХVІІІ – ПЕРША ТРЕТИНА ХХ).....	113
Дубравська А.М. СЕЛО МАЛІ ДОРОГОСТАЇ МЛИНІВСЬКОГО РАЙОНУ В ХVІ – ХІХ СТОЛІТТІ: ПОГЛЯД КРИЗЬ ВІКИ.....	121
Бондар А. „ГОЛОДОМОР НА ПОДІЛЛІ 1932-1933 Р.Р.”.....	128
Мишков В. ЗАХІДНИЙ ВПЛИВ ЯК ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ ЦЕРКОВНОГО РОЗКОЛУ В МОСКОВСЬКОМУ ЦАРСТВІ В ХVІІ СТОЛІТТІ ...	137
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	144
ЗМІСТ.....	146

Наукове видання

Збірник матеріалів
Другої науково-практичної міжвузівської конференції
„Слов’янські народи в історичному процесі:
генезис проблеми”

Випуск 2

Укладачі : Шеретюк В.М., Савчук П.О.

Відповідальний за випуск – Шеретюк В.М.
Відповідальний редактор – Кревська Г.А.
Комп’ютерна верстка – Писарець С.М., Самсонюк В.Б.
Комп’ютерний макет – Третяк О.Ю.

Слов’янські народи в історичному процесі: генезис проблеми:
Збірник матеріалів II науково-практичної міжвузівської конференції.
Вип.2. – Рівне: РДГУ, 2008. – 146 с.

Підписано до друку 10.09.2008 р. Формат 60x84 1/16.
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний.
Друк різнографічний. Умовн. друк. арк. 13,9. Зам.№ 60 /1.
Наклад 300 прим.

Адреса редакції: кафедра всесвітньої історії,
Рівненський державний гуманітарний університет,
вул. С.Бандери, 12, м. Рівне.

Віддруковано засобами оперативної поліграфії
редакційно-видавничого відділу
Рівненського державного гуманітарного університету